STENS BOTTEN

VÄSTERÅSVÄGEN

2
1
3
4
6
5
7
8
11
10
12
9

GRUVBYN
VID SALA GRUVA

OMSLAGSBILDEN: GRUVBYN FRÅN LUFTEN:

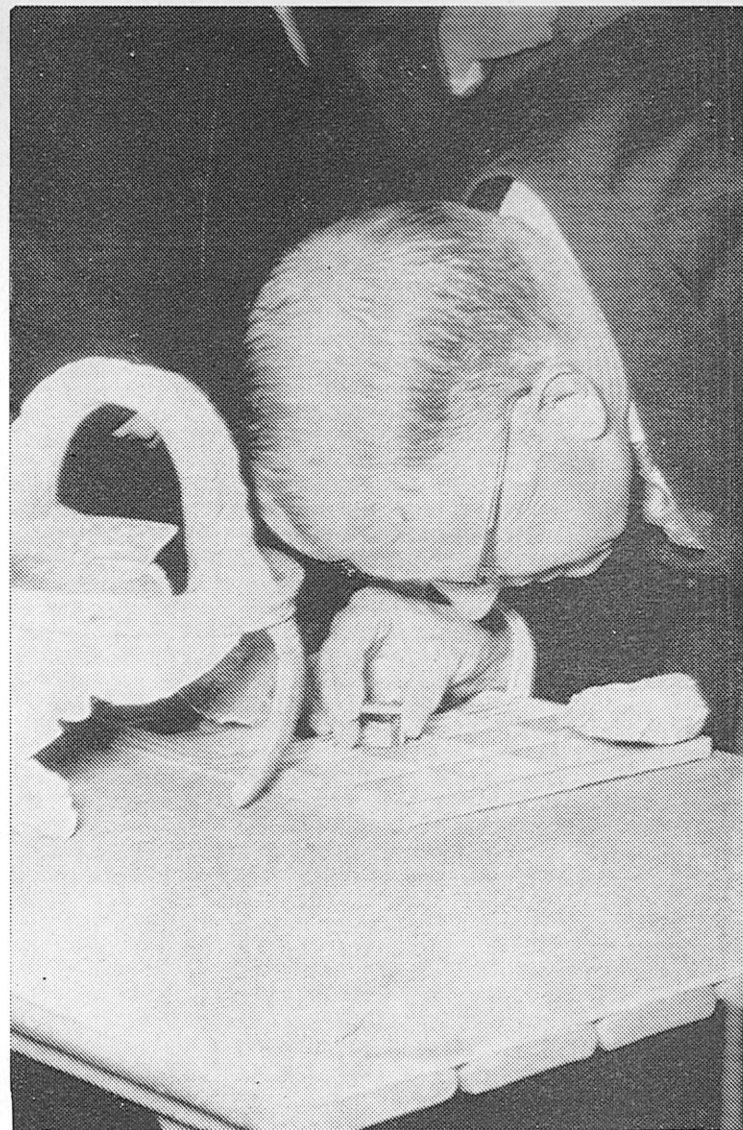
1) Huslämning. 2) Brunn. 3) Tegelgrund, ev. ugn. 4) Husgrund, rik fyndplats, "nisch" i väggen. 5) Schakt utan fynd. 6) Brunn. 7) Provschaktning. 8) Husgrund, ev. samlingslokal. 9) Stensättningar. 10) Provschakt. 11) Grav eller dike (avlopp?). 12) Gropar, möjligen också boplatser.

GRUVBYN
vid Sala Gruva

Redaktion: Alfred Lindén

Pris kr. 3: –

Ågren & Holmbergs Boktryckeri A.-B. Sala 1956

Konung Gustaf VI Adolf har definitivt fastnat vid fynd i Gruvbyn och utställda vid hans besök i Sala i och med Eriksgatan fredagen den 9 sept. 1955. Hans grundliga kunskaper i ämnet omvittnades av alla. En märkesdag i Gruvbyns historia.

Konungen på sin Eriksgata på besök vid Gruvbyn i tankfull begrundan vid en utgrävd källare. I bildens mitt landshövding Ragnar Casparsson, en intresserad främjare av Gruvbyns utgrävning.

FÖRORD

En av de platser i Sala, som kommer att omfattas med särskilt intresse i fortsättningen, är med säkerhet Gruvbyn vid Sala gruva.

Det har därför ansetts som angeläget att på något sätt orientera besökare i denna sak litet mera utförligt än vad som står till buds i Sala-broschyrerna, särskilt med hänsyn till de grävningar, som företagits på området.

Även ortsbor torde vara betjänta av ytterligare upplysning om Gruvbyn och dess historia så långt nu detta kan klarläggas av handlingar och med ledning av de rön, som utgrävningarna kunna skänka.

Sala Allehanda tror sig ha funnit en lösning av denna fråga genom frivillig medverkan av sakkunniga på området.

Sålunda har den kände bergslagsforskaren Per Norberg i Stockholm ställt ett utförligt manuskript till förfogande, tillika kartor, som allt tillsammans koncist formar Gruvbyns historia.

Komminister Otto Svennebring, Påryd, har skänkt ett manus som bygger på mångåriga forskningar och ger en bred redogörelse för jordkulebostadens förekomst i vårt land.

Amanuens Else Nordahl, som lett utgrävningarna vid Gruvbyn, redogör för grävningarnas resultat och de slutsatser, som kunna dragas därav.

Alla dessa uppsatser ha ställts till tidningens förfogande *gratis,* likaså ett antal bilder m. m.

Sala Allehanda har sedan kostnadsfritt iordningställt här föreliggande häfte om Sala Gruvby, för försäljning till intresserade. Därutöver ha ett antal annonsörer berikat broschyren med annonser och ytterligare inkomster på broschyren.

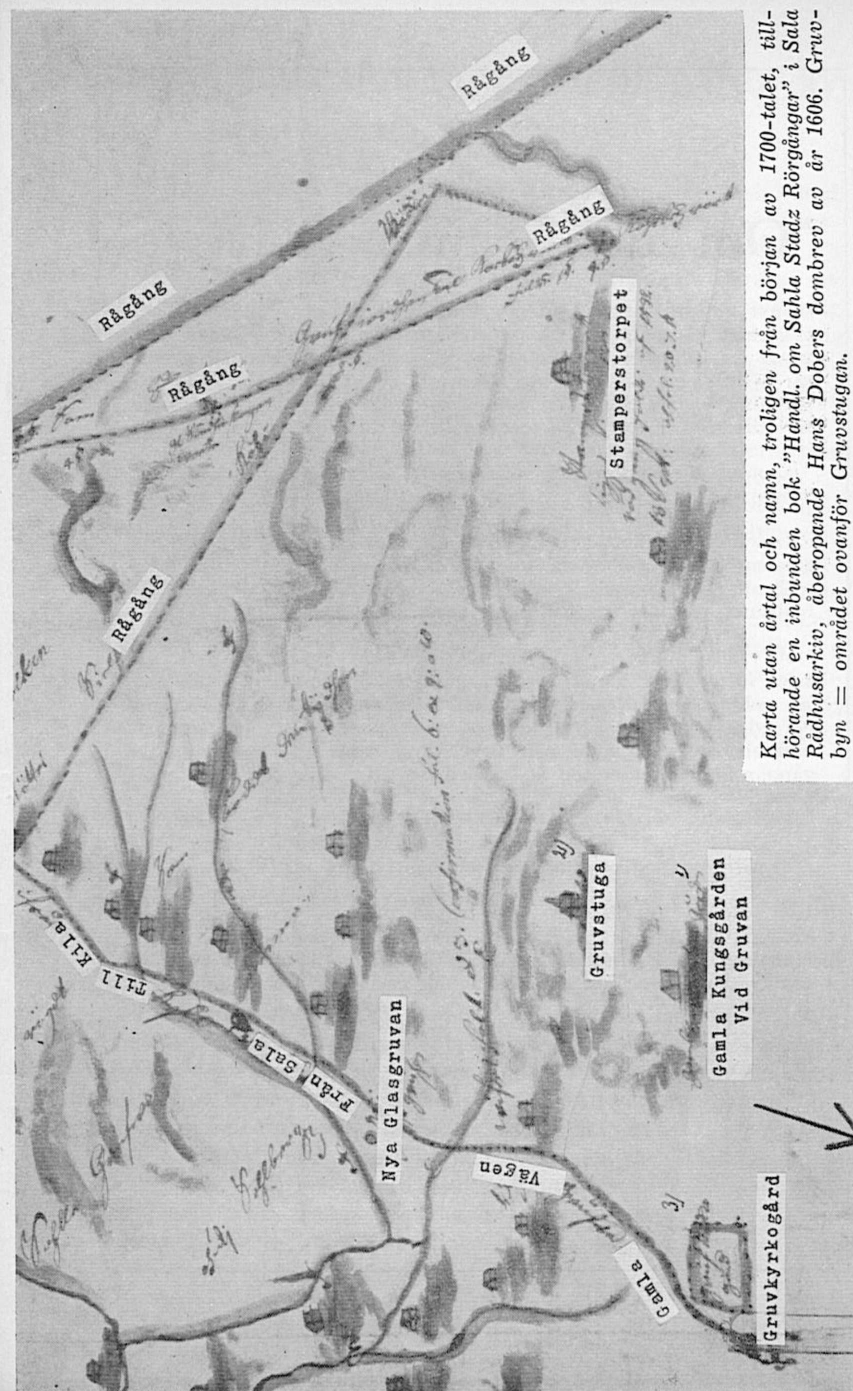
All inkomst av försäljningen av häftet går till Gruvby-utgrävningarna, likaså annonsintäkterna.

Till alla, som på detta sätt bidragit och bidraga till bästa möjliga ekonomiska resultat av denna broschyr och sålunda på detta sätt bidraga till Gruvby-utgrävningarnas fullbordande, frambäres härmed ett varmt tack.

Alla som det kunna uppmanas samtidigt att göra allt för att broschyren blir såld, då varje krona är välkommen i arbetet för lösandet av Gruvbyns gåta.

Redan i Sala gamla Gruvby, vars första början vi ana men icke skönja klart och säkert, fanns hantverket. Från en blygsam begynnelse utvecklades det och var med och byggde upp den nya staden: Sala stad. På den grunden vilar alltjämt till yrkenas förkovran Sala stads hantverk och småindustri samlat och värnat, tryggat och framåtsträvande i sin organisation från 1873.

Sala Fabriks- & Hantverksförening

Karta utan årtal och namn, troligen från början av 1700-talet, tillhörande en inbunden bok "Handl. om Sahla Stadz Rörgångar" i Sala Rådhusarkiv, åberopande Hans Dobers dombrev av år 1606. Gruvbyn = området ovanför Gruvstugan.

”Om den gamla gruvbyn

känna vi inte mycket, men genom en del bevarade skrivelser vet man likaväl, att affärsförhållandena därstädes varit allt annat än tillfredsställande; särskilt var tillförseln av nödiga varor ojämn och illa reglerad. Närmaste syftet med Sala stads anläggning var ju också att bringa ordning och reda uti nämnda förhållanden. Detta syfte torde man väl få säga ha uppnätts. —

Genom järnvägen fick affärslivet, så att säga luft under vingarna. —

Det förtjänar slutligen omtalas, att Sala köpmanskår, trots de blygsamma förhållanden, under vilka den i förstone fick verka haft att räkna bland de sina ett flertal dugande män, som gjort hedrande insatser uti samhällsarbetet. —

År 1903 bildades Sala handelsförening; dess uppgift är att söka förmedla sammanslutning mellan köpmännen i Sala stad för avhandlande av frågor rörande gemensamma intressen, att befordra sådana företag och reformer, som kunna bidraga till handelsyrkets höjande och utveckling samt att i mån av tillgångar lämna understöd åt behövande ledamöter och f. d. ledamöter. —”

(Ur J. Näsmarks ”Sala Stad” 1924)

P. Norberg beräknar handelsbodarna i Gruvbyn till 28.

Med dessa traditioner att bygga på och med hög målsättning alltjämt ”att bidraga till handelsyrkets höjande och utveckling” vill SALA HANDELSFÖRENING tjäna både sin kår och dess kunder. För allas bästa, för Sala stad och Salabygden arbetar

SALA HANDELSFÖRENING

Några data om undersökningarna av Sala Gruvby

I samband med arbetena på generalplan för Sala stad inspekterades området för Sala Gruvby av dr Per-Olof Vestlund vid riksantikvarieämbetet. Efter besöket meddelades, att ämbetet skulle reservera 2,000 kronor för undersökning av Gruvbyn. Beloppet var avsett att utgöra ett bidrag till avlöning av grävningsledaren. Redan dessförinnan hade Salabygdens fornminnesförening år 1946 låtit uppmäta det område som utgjorde betesmarker och som tillhörde dels Sala stad, dels Sala silvergruva och dels en privatperson. Under år 1954 aktualiserades frågan om undersökning av Gruvbyn genom flera tidningsreportage. Men inte förrän 1955 kunde något göras.

Vid en pressmottagning den 19 juli lade stadsfullmäktiges presidium, som tillsammans med drätselkammarens ordförande och borgmästaren hade hand om förberedelserna för kungabesöket i Sala den 9 september, fram programmet för detta. Man hade enats om att visa konungen ”en för staden så originell sak som Gruvbyn”. Fördenskull uppdrogs åt folkskollärare Assar Jansson, Saladamm, att — som det sades — ”börja utgrävningarna”. Av de 5,000 kronor, som stadsfullmäktige anslagit för kungabesöket, fick 1,000 kronor disponeras för provgrävningar vid Gruvbyn.

Efter anmälan härom till riksantikvarieämbetet meddelade detta den 27 juli, att en grävningsledare skulle anskaffas för arbetet, som då beräknades pågå en vecka. Sala Lions Club organiserade frivilligt arbete för att understödja undersökningen, då endast 6 man kunde anställas. En kommitté för att handha arbetena bildades, och den 23 augusti började grävningarna. Till grävningsledare hade riksantikvarieämbetet utsett amanuens Else Nordahl i Uppsala.

På fredag eftermiddag den 26 augusti, när man var beredd att avsluta arbetena och pengarna var slut, meddelade ledningen för Sala silvergruva, att generalkonsul Axel Ax:son Johnson ställt 3,000 kronor till förfogande för fortsatta grävningar. Därigenom kunde arbetena fortsätta. De avslutades 19 september.

I samband med Gruvbyundersökningen föranstaltade kyrkorådet om en försöksgrävning på området vid Vita stolpen. Där påträffades rester efter skelett, som legat i kistor. Området var således en begravningsplats.

Kommittén för undersökning av Sala gruvby avser att under sommaren 1956 fortsätta grävningarna. När detta skrives har man i runt tal 20,000 kronor till disposition. Av dessa medel har staden anslagit 10,000 kronor. Av SA:s och Sala Rotary Klubbs insamling återstår 3,500 kronor, sedan c:a 350 kronor förbrukats till skyddstak. Vidare tillkommer ungefär 1,000 kr. från en avslutad men ej redovisad insamling samt anslag från Rotehållarnas besparingsfond 3,000, Längmanska kulturfonden 1,000 och Restaurangföreningen Enighet 500 kr.

De planerade arbetena avser i främsta rummet en friläggning av ett större sammanhängande område och har kostnadsberäknats till c:a 35,000 kr.

Kommittén har låtit sätta upp en insamlingsbössa invid utgrävningsområdet och hoppas att alla intresserade lämnar ett bidrag till det fortsatta arbetet.

Den av stadsfullmäktige tillsatta kommittén för undersökningen av Sala Gruvby består av fil. kand. Assar Jansson, ordförande, läroverksadjunkt Gösta Ekbom, kamrer Gösta Magnusson och dir. Charles Söderström. Kommitténs räkenskaper skall granskas av stadens revisorer.

Sparbössan vid entrén till Gruvby-området.

Gruvby-området såsom det nu legat i århundraden och vars gåtor man nu med utgrävningarna söker lösa.

Gruvbyn vid Salberget

"Staden" vid Sala före Sala stad

Till Sala samlades mycket folk efter gruvans upptäckt. Den gav ju så riklig lön för mödan under de första åren, att tillströmningen blev mycket stor. Det klagades ock över att den sög till sig livsmedel från Uppland och Västmanland, så att Uppsala och Norbergstrakten började lida brist därpå. Naturligt var, att de, som helt övergingo till bergsbrukning, slogo sig ned i gruvans omedelbara närhet, där de uppförde sina enkla

kojor och i någon mån röjde mark. Så uppstod den så kallade Gruvbyn "å det område, som nu upptages av lägenheterna Slaggbacken, Höjen och Hällsta" (Näsmark). Som i en föregående tidningsartikel meddelats trodde också bokhållaren Anders Nilsson Malm 1672, att Gruvbyn legat öster om herr Stens botten. Men det var kyrkogården, han träffat på liksom major Ehrling gjorde 1686. Var Gruvbyn legat är man ju numera efter de påbörjade utgrävningarna icke längre oviss om.

Rådhus, Kapell, Kungsgård även i Gruvbyn.

Ringa kunskap ha vi om denna by, men vi kunna livligt föreställa oss, att den åtminstone från början ägt en mycket primitiv bebyggelse, bestående av jordkulor och i hast uppförda kåkar. Gustav Vasa har genom sina många brev låtit oss få en ganska god inblick i ställningar och förhållanden vid silverbruket under hans tid. Men Gruvbyn ignorerar han fullkomligt, utom då det gällde att pålägga skatter. I Sten Sture den yngres privilegier av den 8 augusti 1512 vidröres gruvsamhället så till vida, att onsdagen bestämdes som torgdag, i vilket hänseende Gruvbyn således kom att likna köpstäderna. En olikhet fanns dock, nämligen att varorna skulle få införas tullfritt. Gustav Vasa gav den tvenne torgdagar, nämligen onsdag och lördag. Och så skulle där finnas en kista, d. v. s. ett häkte, vari fridstörare kunde inburas. Detta var så mycket nödvändigare, som biltoga liksom i Falun fingo skydd vid gruvan och följdaktligen strömmade dit i mängd. Denna bestämmelse upprepades av konung Gustav.

Något slags lokal måste man ock ha haft för gruvstämmorna och roteringen. Det hölls ju ej mindre än ett ting i veckan. Då hertig Karl den 5 juli 1602 gav gruvfogden Markus Waltersdorf order att rymma i gamla och nya gruvor för malmanskaffning och tillägger: "Så ock, där rådhuset har stått", få vi ett bevis för att man på 1500-talet haft en sådan samlingslokal i Gruvbyn. Innan Sala stad uppförde sin nuvarande kyrka, hade stadens fäder apterat en annan lokal till provisoriskt kapell. Detta kallas i domkapitlets protokoll 1633 för "deras rådstuga". Att det icke gäller någon den nya stadens rådstuga, veta vi säkert, ty sådan började påtänkas först 1633 och uppfördes året därpå av Jakob snickare och Sven guldsmed.

Hans Dobbers fastebrev av den 7 november 1599 omnämner torget vid gruvan. Där låg den gamla bårdskäraregården (gruvkirurgens gård). Det fanns då också en tingsstuga på herrgården. Den sistnämnda torde identifieras med "den gamla kungsgården vid gruvan", som det står på en gammal karta. Den låg strax norr om gruvstugan och väster om kyrkogården och kan således icke förväxlas med Väsby kungsgård, där Gustav Vasa brukade bo vid sina många besök. "Tingsstugan uppå herrgården" omnämnes ock i ett annat Hans Dobbers fastebrev av den 6 juli 1600.

Löst folk och äventyrare, inträdesavgift.

Tillströmningen av allehanda människor med minst sagt oregelbundna vanor, såsom löskonor, löskerkarlar, biltoga och andra brottslingar torde ha gjort livet rätt så oangenämt för hyggliga invånare, och ännu värre blev det naturligtvis, när gruvan under vasasönernas tid blev förvisningsort för brottslingar och krigsfångar. Konung Gustav var dock mån om en viss ordning i Gruvbyn, i synnerhet när han därigenom kunde taga in pengar. Därför lade han på den en mängd olika skatter. I sin "ordinantia" av den 2 juli 1530 ger han noggranna föreskrifter om skatteläggning. Det gällde att beskatta alla möjliga vid gruvan, både arbetare, smådrängar, löskonor, affärsmän och alla andra, som på något sätt drogo fördel av gruvdriften. Ett slags inträdesavgift av en mark pålades alla, som ville börja arbeta vid gruvan, även dagakarlar, husmän och allt löst folk, både män och kvinnor samt pojkar ned till 15 år. Men dessutom tillkom en verksamhetsskatt, som för sovringskarlarna sattes till två öre per dag om sommaren och ett öre om vintern. Dessa uppgifter ur ordinantian måste vara felaktiga, ty dagsförtjänsten översteg ej ett öre om dagen. Det måste menas penning, som ju var ett tjugufjärdedels öre. "Lösa kvinnor, som där ligga uppå deras skalkhet och onda leverne", skulle ge minst två öre i veckan. Tomtören gåvos så väl av bergsmännen som av sovrings- och dagakarlarna för deras hus, jordkulor och bodar, dock ej för malmbodar, gruvdrängsbodar och vedbodar. Den 19 februari 1552 heter det i riksregistraturet, att rotekarlar, sovrekarlar och vaskare skulle utgiva tomtören både för gårdar och för gatubodar som förut; gruvdrängar och gråbergskarlar ålades att som sofrebodspengar ge en halv mark i månaden att liksom kistepengarna brukas till konungens egen sovring och vaskning. De, som bodde i skogarna och där brukade bröstugnar, måste ge minst en lödig marker, helst två, om fogden kunde få ut så mycket av dem. Bönder, som saknade gruvdel men nyttjade bröstugnar, borde ge alltefter brukningen sex till åtta lödiga marker.

Stora skatter på allt, även "löskonor".

Det var ganska stora summor, som kung Gustav fick in genom denna beskattning. För år 1541 inkom enligt revisionsberättelsen för Olov Jonssons räkenskap följande belopp:

Kistepenningar för 352 mantal à ½ mark 176 mark, sakörespenningar vid gruvan 1,033 mark 6 öre 8 penningar, häradshövdingesakören 136 mark 5 öre, häradshövdingerättigheten 1½ öre per person av 621 personer 116 mark 3 öre 12 penningar, tomtörespenningar av 46 tomter 198 mark, bodelagspenningar av 25 bodar 11 mark 1 öre, fattigkvinnopenningar ("horepenningar") 1 mark i månaden 188 mark, avgifter för mjöd, vin, kirsedrank, öl 18 mark 2 öre. Summa 1,985 mark 1 öre 20 penningar.

Detta blir ett värde, motsvarande 15,880 dagsverken à 1 öre. Multiplicera dessa dagsverkan med kronovärdet på ett nutida dagsverke, så blir det klart, vilken väldig summa konungen årligen plockade in av denna lilla gruvby.

Anmärkas bör, att de 46 tomter, som ovan angivits, ägdes av sådana, som bodde vid gruvan men ej idkade bergsbruk. Bergsmän och rotekarlar betalade enligt denna räkenskap icke några tomtören, trots vad ovan meddelats. Det fanns ju 294 hjonelag vid gruvan denna tid. Likaledes meddelas, att tolv krögare hade hemfört 2½ tunnor vin, 8½ tunnor kirsedrank och 7 tunnor mjöd. För mjöd och kirsedrank erlades 1 mark tunnan och för vin 1½ mark.

"Löskone- och horepenningar".

År 1543 uttogos tomtören från en halv till fem mark. Detta år gåvo 135 personer 564 mark 2 öre, vilket i medeltal blir 33 öre 10½ penningar. För aderton köpmansbodar erlades från 2 till 10 mark eller tillsammans 110 mark, vilket i medeltal gör 6 mark 21⅓ penningar. Det fanns ock sex stycken gatubodar. Av dem måste en ge 2½ mark, två stycken 2 mark och tre stycken 4 mark var. Det blir tillsammans 18½ mark och 128 mark och 4 öre för alla bodar sammanlagt. Kistepenningar utgingo med en halv mark per person. Som fattigkvinnopenningar uttogos fortfarande en mark av person per månad. Brännvinspenningar uppburos med 1 öre kannan. Därtill kommer "löskone- eller horepenningar", som fastställts till 2 öre per vecka eller 1 mark i månaden och i föregåennde uppgift inblandats i fattigkvinnopenningarna, och så saköres- och häradshövdingepenningar. Samtidigt meddelas, att "Kongl. Maj:ts tjänare" vid

gruvan erhöllo till julekläde sex till åtta alnar à 2 mark samt 8 till 10 mark kontant, vilket meddelas i förbigående som exempel på julklappar den tiden.

1,000 invånare ingen överdrift.

Av ovanstående uppgift, att det 1543 fanns 135 personer, som betalt tomtören — många torde ha befriats därifrån, framförallt konungens tjänare och arbetare —, och att 352 erlagt kistepenningar år 1541, samt att det fanns 28 handelsbodar, förstå vi, att det icke ligger något orimligt i gissningen, att det i gruvbyn bodde omkring 1,000 personer, ty vi få ock ta hänsyn till att kronans tjänstemäns och arbetares tomter icke medräknats. Och de voro många, ty kung Gustav drev intensivt.

Som häradsrättighet erlade varje hjonelag 3 öre och vart ensamt hjon 1½ öre. Av rotekarlarna fanns det 1541 149 hjonelag och 7 ensamma, som tillsammans bildade åtta rotar och givit 457½ öre. Av dem, som bodde i de fyra fjärdingarna, hade 145 hjonelag givit 3 öre var och 25 ensamma 1½ öre. Det blev tillsammans 294 hjonelag och 32 ensamma med en gemensam avgift på 116 mark och 2 öre. Detta är ytterligare ett bevis för att det icke ligger något överdrivet i antagandet, att Gruvbyn hade minst 1,000 invånare.

Stor mängd böter — lön 32 öre i månaden.

Att man efter bästa förmåga sökte hålla ordning vid gruvan, framgår av den stora mängd böter, som uttogos. Dessa stego t. ex. år 1543 till följande summor: sakörespenningar 523 mark 2 öre och häradshövdingepenningar 49 mark 2 öre 1 penning eller tillsammans 572 mark 4 öre 1 penning. Detta låter för våra öron ej så mycket, men göra vi allt till öre, blir det 4,580 öre, och tänka vi på att en gruvarbetares dagsinkomst snarare understeg än översteg ett öre, förstå vi kanske bättre, vilken väldig summa det var. Och likväl saknas här en mycket stor post, nämligen böter för försummelse i arbetet, som vanligen sattes till en halv eller en hel mark, d. v. s. fyra eller åtta dagsverkens inkomst. Enligt revisionsberättelsen över Olov Jonssons räkenskap för år 1541 stego dessa till 177 mark. Sakören, som utdömdes vid gruvtinget, belöpte sig till 1,011 mark 5 öre 2 penningar, vartill kommo häradshövdingesakören med 127 mark 5 öre 1 penning. Summan blir 1,317 mark 2 öre 3 penningar eller ej mindre än 10,538⅛ öre eller inkomsten för lika många dagsverken.

Så sent som i början av 1600-talet tjänade en arbetare vid gruvan blott 32 öre i månaden trots den väldiga myntförsämring, som skett sedan Gustav Vasas tid.

"Lopp nattetid på gatun med banevapen".

Böterna voro kraftigt tilltagna. När Silme-Olov vid årets första rotekarlsting den 11 januari 1543 ålades att böta 12 öre för att han "lopp om nattetid på gatun med banevapen" och förde oväsen, förstå vi att det var ett hårt straff, ty det var minst lika många dagsböter som ören, och hörde han till vaskefolket eller andra mindre kvalificerade arbetare, blev det förlust på nära en månads avlöning.

Som exempel på olika böter och levernet vid gruvan meddela vi följande från år 1541:

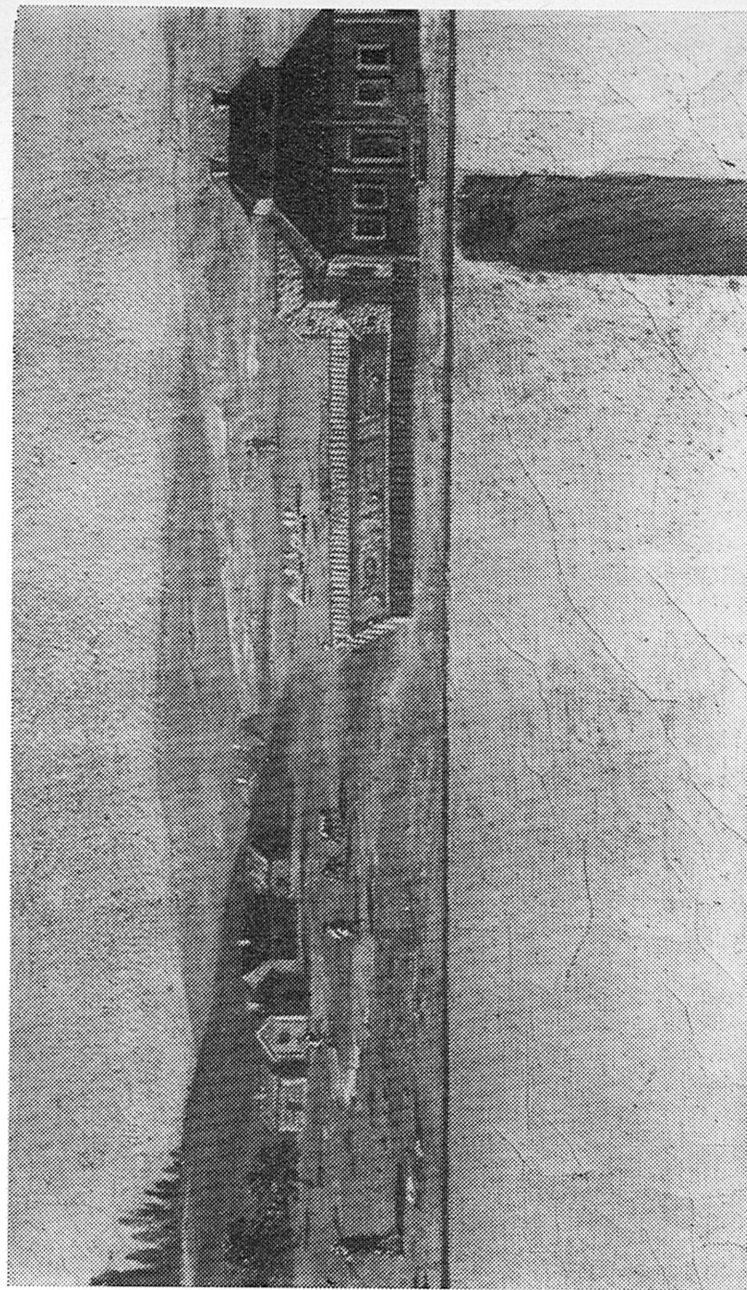
Kistepenningar: Anders skomakare stack Hans skräddare med en täljkniv ½ mark, Jöran skomakare och Jakob Jute hårdrogos 1 mark, rotekarlen Mats gick med starkt bloss på gatorna om natten ½ mark, Danska Malin slog Per Halvardsson ett blodssår ½ mark, Mickel Pipa kom i kistan för att han slog Danska Malin ½ mark.

Sakören uppburna av fogden vid tinget: Rompskiftet försummade sig med två linehudar, bötade 5 mark, Henrik Hansson hade försummat köra kol till hyttan 2½ mark, Markus Tysk hårdrog Mickel Olsson, en husman 1 mark, Peder Ångman försummade sända sin tillmakningskarl till gruvan 2½ mark, Anders Persson, Olov vindbyggares dräng, stal malm för 2 öre 2 mark.

Häradshövdingesakören: Markus Tysk hårdrog Mickel Olsson, en fattig husman 2 mark, Anders Persson, Olov vindbyggares dräng, stal malm för 2 öre ½ mark.

De lösa kvinnornas namn 1541.

De så kallade fattigkvinnorna, med vilken term torde betecknas de lösa kvinnor, som tjänade pengar på sitt lösaktiga leverne, hette 1541 enligt Olov Jonssons räkenskaper Karin Kvädska, Sviddar Karin, Brita Kraka, Lissle Brita, Blidan, Danska Anna, Madelin, Skräddar Karin, Svarta Valborg, Kamper Brita, Margareta Klippaden, Kappakäringen, Jogans handskmakares (kvinna?), Henrik vindbyggares (kvinna?), Gamla Valborg och Elin Näbbegädda. Det blev sexton stycken, som under årets tolv månader givit 188 mark eller 1 mark i månaden.

Sala Gruva: Gruvstugan, efter oljemålning fr. omkr. 1750 (Kommerskollegium, Sthlm). Jämför med gruvstugan på kartan å sid. 9, sid. 30 och sid. 34—35.

Granström uppger, att medeltalet för 1534 var 26 stycken, varierande mellan 10 och 51. Totaluppbörden på "horepengar" detta år steg till 410 mark. Han har också uppgivit namn på en del, och därav igenkänna vi några, som Lilla Brita, Elin Näbbegädda, Kamp Brita, Madelen lite och gott, Margareta, Klippar, Madelen Lilleruta; de andra han uppräknar kallades Arboga Karin, Långa Anna (möjligen densamma som Danska Anna), Hennemora Karin, Margareta Blanka, Gertrud Allebissa, Anna Rosenblad, Grön Anna, Margareta Hackebräd, Ann Valmoge, Lindeborg Gertrud, Kerstin Vispetaska, Valborg Finska (kanske samma en som Svarta Valborg eller Gamla Valborg) och Pupeninoff.

Brännvin för 1 öre kannan.

Brännvinspengar erlades med 1 öre per kanna. Men det är betecknande, hur ovanligt det ännu var att dricka brännvin, att avgifter under ett år från den 1 januari till den 10 maj lämnats för endast sju kannor och under resten av året för blott åtta kannor. I stället drack man så mycket mera öl och mjöd. tyvärr veta vi ej, huru mycket som konsumerades. Kirseldrank, d. v. s. ett slags körsbärsvin, var mycket omtyckt. Därav förbrukades under ett år 13 tunnor. Även renskt vin dracks gärna, eftersom fyra åmar eller 240 kannor beskattades.

Till år 1574 hade de betalande gårdarnas antal inom de fyra fjärdingarna ökats från omkring 150 till 173, av vilka 146 kallades bergsmansgårdar. Men då funnos ock 30 ödehus. Tillsammans blir antalet likväl icke stort över 200. Men detta rör nu de fyra fjärdingarna, som möjligen var ett reglerat område mitt i byn. Runt om bodde rotekarlar, som bildade åtta rotar. Och så ha vi dem, som byggt och odlat i skogarna runt om gruvan, där ock gårdsägarna inom byn brutit åker och röjt betesplatser. När så jordägarna började knorra över detta intrång på deras områden, vände sig intränglingarna till konung Gustav, som genom brev av den 15 november 1554 förklarade, att de skulle få behålla "de ägor, som de hava röjt och upptagit till täkter, ängar eller hästhagar", och att de skulle obeanten hindrade få fortsätta att röja på allmänningsskogar, mossar och kärr men icke tillägna sig ängar eller andra ägor, som av ålder hört till hemman.

Och denna tillåtelse begagnade sig gruvarbetarna och bergsmännen av med all flit. Särskilt inhägnade de stora områden till hagar för de hästar, de måste hålla vid gruvan. De, som

fingo lida mest därav, voro jordägarna i Ekeby och Bråstad samt Norra och Södra Kivstad. De klagade också sin nöd för Erik XIV, som den 28 maj 1562 sulagerade dem med att efterskänka hälften av deras årliga skatt.

Sala stad — order om avflyttning.

Då Sala erhållit stadsprivilegier, beordrades alla Gruvbyns invånare att flytta in i den nya staden. Men detta gick naturligtvis varken villigt eller fort. I en av bergshauptman Siegroth och bruksdirektör Henrik Wolf den 15 juli 1628 undertecknad förordning heter det i femte punkten, att det fanns många kyffen som boningar kvar vid gruvan. Dessa skulle nu utan dröjsmål nedrivas eller upbrännas utom några befälshus, konstbodar, fyra malmbodar och lador. Emellertid fanns det ej så få, som i det längsta höllo sig kvar i den gamla gruvbyn. Så långt fram i tiden som 1651 bodde sju hushåll kvar där. Därom heter det i rådhusrättens protokoll för den 17 juni: "Vart således av rätten resolverat, att alla de, som hava sina små stugor och hybblen uppsatta vid gruvan, de skola dem nu strax nederriva och förstöra och bortflytta därifrån och där yttermera icke hava sitt hemvist eller tillhåll med mindre de icke få välb:dig överbergmästaren Georg Grissbachs lov och tillstånd där att längre bo, vilka äro desse, nämligen Kocker Hans, Olov Larsson klockars, Tvål Anna, Gahbargs Hans, Per smeds Margareta, Torstens gumma, Nils Jonsson".

Äganderätten till Gruvby-jorden.

År 1650 hade rådmannen Erik Grelsson skaffat sig en del handlingar, med vilka han den 18 maj inför rådhusrätten sökte bevisa sin äganderätt till vissa delar av Gruvbyn, som han övertagit av föregående ägare. Men det framhölls inför rätten, att de gamla tomtägarna vid avflyttningen erhållit mer än full kompensation i den nya staden och därför skulle platsen vid gruvan, som byn stått på, "hållas ren och brukas till mulbet".

Gruvbyn skulle bli stad först.

Karl IX intresserade sig mycket för Gruvbyn, varför han ock 1607 lät utarbeta stadsprivilegier för densamma. Den skulle sedan kallas "Sala stad". De äro daterade den 23 september å Väsby gård, fast de ej fastställts. Som han i ingressen nämner Sala *stad* som redan befintlig, behöver man icke tvivla om att

privilegierna verkligen gälla Gruvbyn. Där hade han ock tänkt att bygga en ny kyrka, antagligen av sten, enligt vad han låter förstå i ett brev från augusti 1605. I privilegiernas tolfte punkt utlovas egen kyrkoherde åt gruvstaden. Denne skulle icke blott förrätta vanliga prästerliga sysslor utan ock vara skyldig att klockan fem om morgonen, innan arbetarna stego ned i gruvan, och klockan fem om aftonen, när de kommo upp igen, "hålla böner och förböner om alle andelige och timmelige nödtorfter, och skall han sjunga en psalm och läsa Fader vår för bergsällerna (= arbetarna), som opp och neder drage i gruvan". Ordalagen giva vid handen, att kyrka och präst skulle finnas invid gruvan, alltså i gruvstaden eller Gruvbyn. Vi veta ju, att kapell förut fanns där.

Den nya stadens vapen skulle bliva "ett blått bränt berg uti en vit sköld". Den ansågs behöva två borgmästare, tio rådmän och en stadsskrivare. Torgdagen sattes till lördag.

Socialvården i Gruvbyn.

Till de fattiga och dem, som skadats i gruvan, skulle givas en tiondel av kronans silvertionde. Därjämte anslogs till deras hjälp all den malm, som upptogs under åtta dagar omedelbart före jul, däri även inberäknat kronans. Dessutom tänkte kungen för de fattiga upprätta ett hospital, som skulle underhållas av tionden från vissa socknar, vilkas namn dock icke utskrivits. — Prästens underhåll finge tagas av Kila kyrkhärbärge, varjämte han erhöll rätt till två mark av varje hushåll i staden samt 20 mark och åtta alnar kläde att uttagas ur kronans förråd av bergsföreståndaren.

Staden behövde också en "räkninge- och skrivareskola". Till skolmästaren anslogos 20 daler penningar och åtta alnar kläde, naturligtvis ur kronans förråd, en kyrkotionde och en mark penningar av varje gift parfolk.

En barberare, d. v. s. brukskirurg, skulle naturligtvis finnas liksom förut. Hans lön av kronan finnes icke utsatt, men varje gruvarbetare måste ge honom en halv mark penningar.

Nyinflyttade blott av "ärliga föräldrar i äkta säng".

Alla bergsbrukare förklarades fria från utskrivningar och andra pålagor. Och där i köpstaden Sala finge vem som helst bosätta sig, så vida han icke var grov förbrytare. Dessutom skulle nykomlingen bevisa sig vara född av ärliga föräldrar i äkta säng. Även skuldsatta fingo slå sig ned och söka sin

"lycka uti bergsbruk och annan ärlig handel och vandel" utan att besväras av fordringsägarna under de första sex åren.

Tvenne gästgivare borde finnas, som innehade ensamrätt till utskänkning av vin, mjöd och brännvin samt svenskt öl. Av den accis, de måste ge, anslogs hälften till de fattiga, och den andra hälften gick naturligtvis till kronan. — Särskilda bryggare skulle utses, och även den accis, dem pålades, delades mellan de fattiga och kronan. Detsamma var förhållandet med accisen från brödförsäljare. — Köttmånglare måste tillhandahålla färskt kött på torgdagarna.

Hantverkare fingo rätt att slå sig ned i staden, där de skulle giva tjugondedelen av sin inkomst till lika fördelning mellan de fattiga och kronan. De skulle ock ha rättighet att arbeta för landsbygden runt omkring, nämligen för Simtuna, Torstuna, Våla och Tjurbo härader, där inga hantverkare fingo bosätta sig och utöva sitt yrke. — Slutligen lovar konungen att låta författa en bergsordning.

Domstol alltifrån Sturens d. y. tid.

Karl IX gör icke boskillnad mellan gruvans och stadens myndigheter. Vid gruvan fanns ju redan en domstol alltifrån Sten Sture den yngres tid, ett så kallat rotekarls- eller bergsmansting med gruvföreståndaren, senare bergmästaren i spetsen. På Gustav Vasas tid hölls det omkring ett ting i veckan. År 1543 års handlingar uppge 46 bergsmans- och 12 rotekarlsting.

I de åtta första punkterna, som handla om gruvförhållandena, vidröres icke alls rättsskipningen, men i de följande, som vi i korthet refererat, paras bergsföreståndare och bergmästare ihop med rådmän och stadsskrivare att göra årlig räkenskap för stadssamhällets förhållanden, att döma brottslingar, att uttaga skatter och accis m. m. Det tyckes, som om kung Karl tänkt sig, att gruvtinget skulle indragas och stadsdomstolen övertaga all rättsskipning både vid gruvan och inom staden, vilket väl var det lämpligaste, då det här gällde samma område. Men vem som skulle vara domare, nämnes icke. Vilka tvister om makten skulle ej ha undgåtts, om dessa privilegier blivit gällande! Sådana stridigheter fick man längre fram nog av, fast gruvrätt och rådhusrätt hade sina egna särskilda områden.

Varför flyttades staden?

Gruvbyn fortfor ännu i sjutton år att leva sitt för en eftervärld ganska okända liv. Först 1624 erhöll Sala stad sina privi-

legier och gruvan sin bergs- eller gruvordning. I ingressen till denna ordas det om "oordning och oskicklighet", som måste avskaffas, och om att undersåtarna i Salebergsbyn skulle rätta sig efter denna gruvordning.

Varför staden förlades på nuvarande plats och det gamla gruvsamhället upplöstes, omnämnes icke. Troligen hade förberedelser gjorts något år i förväg. Enligt Grau skall staden ha grundlagts år 1622, men detta har icke kunnat verifieras. Han har nog tagit uppgiften ur Wollenius akademiska avhandling från 1725. Denne åter skall ha hämtat den ur stadens tänkebok, som nu är förlorad — om den nu verkligen funnits. Bergmästaren Johan Grönewald torde enligt samma källa ha varit den förste, som skipat rättvisa i den nya staden. Men den förste borgmästaren hette Jöran Jöransson.

Det starkaste beviset för att Sala stad grundlagts tidigare än 1624 är ett kungabrev av den 23 april 1623, vari Gustav Adolf förklarar, att han hunnit så långt med den nya staden vid Sala, att var och en som ville bygga där, blivit tilldelad tomt. Axel Oxenstierna uppmanas att jämte ståthållaren Klas Horn och marskalken Svante Banér bege sig till Sala för att vid valborgsmässotinget låta borgmästare och råd samt menigheten avlägga borgerlig ed. De skulle ock utvälja lämpliga män till magistrat och ämbeten samt avgränsa staden från den kringliggande landsbygden. Följaktligen kunna vi med skäl anse, att vissa förberedelser gjorts, innan staden den 15 april 1624 erhöll sina privilegier.

Varför Gruvbyn ej fick bli stad.

Som Näsmark framhållit, är det lätt att förstå, varför myndigheterna icke ville upphöja den gamla gruvbyn till stad. Den var naturligtvis i högsta grad oregelbundet byggd på det småkulliga området vid gruvan. Och stadsplanerna ville man denna tid ha så regelrätt som möjligt efter linjal och med räta vinklar, såsom planen blev för Sala stad. Därtill kommer, att det ur flera hänseenden var fördelaktigt att få bort samhället ur gruvans omedelbara närhet, där endast en del tjänstemän och arbetare borde få bo. Gruvarbetet skulle efter bortflyttningen kunna försiggå mera ostört, stadssamhället finge ett fördelaktigare läge vid vägen mellan Stockholm och Dalarna och erhölle bättre möjlighet att bekämpa den tidens av samhällena mest fruktade fiende, elden, tack vare närheten till vatten i

Sagån och Ekebydammar, och så — till sist — blevo utvidgningsmöjligheterna så gott som obegränsade.

Men detta allt är blott antaganden. I själva verket känna vi ej till andra skäl till förflyttningen än den, som Gustav Adolf angivit i ingressen till privilegierna, nämligen att "då skall där icke allenast en liten stad utan väl rik och förmögen, landet till största heder, hjälp och försvar, kunna byggd varda: varföre hava vi där aktat nödigt en stad att fundera och den till Ekeby för alla bekvämligheter skuld förlägge".

Flyttning ej påtänkt långt i förväg.

Att icke flyttningen var påtänkt synnerligen långt i förväg, tyckes framgå av ett förslag till "ordning om Salebergs bruk", vari åberopas ståthållaren Klas Horn som ordergivare. Han styrde Eskilstuna, Ulvesund, Västerås' och Väsby län samt Skinnskatteberg och Västerdalarna tiden 1622—1624. Däri ålades "hela Salebergsbyn" att arbeta vid gruvan och bruket, "så framt höge överheten icke igenom försummelser och otacksamheter skall förorsakat bliva att taga dem hela bruket ifrå." Följaktligen synes icke han ha haft någon tanke på att flytta Gruvbyn.

Vad fanns i Gruvbyn?

Av denna redogörelse framgår bland annat, att det fanns rådstuga i Gruvbyn och en kungsgård, där man höll ting. Huruvida de voro identiska, kan icke avgöras. Ett torg låg ock någonstädes, antagligen vid mitten av Gruvbyn, och vid detta stod Bårdskäraregården. Byn var indelad i fyra fjärdingar och hade "gator", hurudana dessa nu voro. Runt om hade rotekarlarna sina kyffen kringströdda.

Var låg kapellet vid gruvan?

"Kapellet vid gruvan" nämnes i förbigående i Gustaf Vasas registratur för år 1541. Detta är en odaterad anteckning om fullmakt för herr Harald Petri på Sala gäll. Och samma år arbetade sex timmermän 87 dar på "herr(ge)maket och kapellet", varför det är möjligt, att kapellet uppfördes först nämnda år.

Denna gudstjänstlokal var av trä, ty Johan III lovade 1584 att uppföra ett av sten: eftersom det gamla träkapellet var "förlamat". Men det gjordes icke något åt saken. Karl IX gav därför den 7 augusti 1605 skrivaren Anders Jonsson order, att

alla, som bodde i gruvbyn, även konungens tjänstemän och arbetare, skulle under den kommande vintern framföra ett stavrum ved var för den påtänkta kyrkan.

Möjligt är ju, att en ny kyrka nu uppfördes, men vi sakna säker uppgift därom. Det enda, vi med visshet veta, är att den även sedermera icke var av sten utan av trä. Då det var fråga om att bygga den nuvarande stenkyrkan, nämndes också i domkapitlet förslaget att "flytta den *träkyrkan in uti staden"*. I inventeringsprotokollet av den 2 november 1630 heter det ock, att gruvkyrkan var byggd av trä med pelare i mitten och brädvalv i koret. Den hade tjärat spåntak och trägolv samt ett litet torn på taket. Koret hade målningar i taket.

Bevisat är följaktligen att gruvkapellet var av trä både på 1500- och på 1600-talet och att det brukades, tills Sala stad skaffat sig egen gudstjänstlokal. Vid kapellet fanns ock en klockstapel, som flyttades in på stadens kyrkogård och tjänstgjorde där, tills kyrkan fått torn.

Men var kapellet legat, är en obesvarad fråga. I sin relation av den 1 mars 1624 säger konstmästaren Nils Jönsson Krook bl. a. följande: "Rymningen vid konstgraven mittför Nyby, där är insprängt malm och löper tvärt över konstgraven åt Nyby och inåt kyrkan". Detta är den enda häntydning, vi funnit om kyrkans läge, och man måste vara väl införsatt i gruvområdets topografi i gamla tider för att få någon vägledning av Krooks meddelande.

Bokhållaren Anders Nilsson Malm skrev den 17 oktober 1672 till bergskollegiet, att han jämte fem andra för elva år sedan begynt skärpa "östan för herr Stens botten, strax vid torpet, där gamla gruvbyn vid Salberget har varit". Där låg ock Klockhöjden enligt Ranies karta från 1710. Och på en plan över gruvområdet från 1724 står "Klockhögen" utsatt omkring 20 famnar nordost om "Herr Stens Grufva" och dubbelt så långt i öster från Sandrymningen. Bör inte gruvkyrkan ha stått på eller intill kyrkogården och nära eller på denna höjd?

Kyrkogården kände man väl till på 1600-talet och var icke i tvivel om dess plats. Enligt gruvtingsprotokollet för den 4 januari 1686 fick major Ehrling tillstånd att bränna efter malm på den gamla kyrkogården. Man hade tjugo år tidigare gjort försök därmed men funnit så många lik, att salig herr Olov Schult (kyrkoherde i Sala 1655—1666) förbjudit det. Nu hade likväl kyrkoherde Arosenius givit sitt tillstånd, varför ock domstolen tillät det.

Blottat skelett på Sala gruvas begravningsplats: fyndet har bekräftat antaganden om en gruvans egen gravplats.

I gruvrättsprotokollet för den 11 januari 1652 hänvisas till Kocker Hanses hage vid gamla gruvkyrkogården. Och på en karta över "Sahla Stadz rörgångar" (inbunden bok i rådhusarkivet), troligen från början av 1700-talet upptages gruvkyrkogården cirka 1500 fot (alnar, famnar?) ost-nordost om gruvstugan på västra sidan om vägen från Kila till Sala. Gravplatsen utgör en rektangel med längden i öster-väster, en och en halv gång bredden.

Tilläggas kan ock, att i "Sammandrag af 1828 och 1829 års Jorde-Bok öfver Sala Bergslags Bergs Frälse eller Grufve Jord" (inbunden bok i rådhusarkivet) uppges gruvkyrkogården som nr 89 i revboken. Den omfattade 4 kvadratrevar 81 kvadratstänger 25 kvadratfot åker och äng samt 45 kvadratstänger och 15 kvadratfot graderingsjord, vilket tillsammans blev 52 640 kvadratfot eller 4640 kvadratmeter. Detta kommer ganska nära ett tunnland, som ju håller 56000 kvadratfot eller 4946 kvadratmeter.

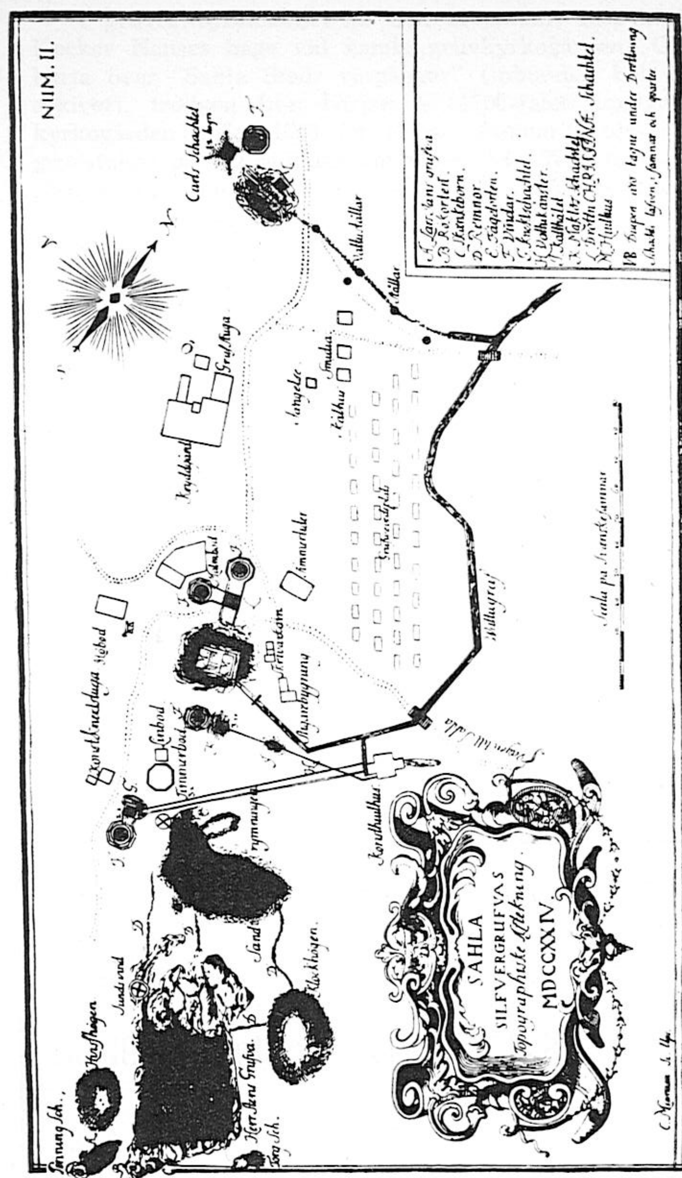
*

Det är att hoppas, att de lyckligt påbörjade utgrävningarna få fortsätta, och att man slutligen finner grunden även till kyrkan med dess klockstapel — till glädje för alla, som hysa intresse för forna tiders förhållanden.

*

För att underlätta förståendet av penninguppgifterna meddelas, att en mark var 8 öre eller 192 penningar, och att ett öre indelades i 24 penningar.

P. Norberg.

Karta över Sala gruvas område från 1724.

Några arkeologiska bidrag till kännedomen om Gruvbyn

I AUGUSTI 1955 påbörjades de första utgrävningarna på det område vid Sala silvergruva, som antagits vara platsen för den gamla Gruvbyn, det samhälle, som växte upp kring gruvan, när den först började bearbetas i början av 1500-talet. Denna bebyggelse hade sin grund i den första, rika utvinningen i ett par av brotten, bl. a. Herr Stens botten, som samlade en mängd folk till trakten, för vilka bostäder behövdes. Att samhället måste ha varit ganska stort och tämligen välordnat visas av att det i början på 1600-talet utarbetades stadsprivilegier för det, vilka dock aldrig fastställdes. I stället fick befolkningen kunglig befallning att flytta över till det nyanlagda Sala, som fick sina stadsprivilegier 1624. Delvis ägde dock bebyggelsen vid gruvan bestånd en tid efter detta; man vet nämligen, att ännu vid mitten av 1600-talet en del människor bodde kvar i Gruvbyn.

DET OMRÅDE, där nu undersökningar gjorts, uppvisar en mängd fornlämningar av olika typer, koncentrerade till ett ungefär 2,500 m² stort område väster om vägen mot Västerås och söder om Stens botten. Det synes dock även sträcka sig över på andra sidan landsvägen, där man kan se spridda, liknande lämningar i marken.

Fornlämningarna bestå av gropar av rundat fyrsidig form, omgivna av låga vallar, större och mindre förhöjningar, i markytan skymtande stensträngar och -ramar samt brunnar. Tvärs genom området har grävts ett slags dike, i ena ändan mynnande i en liten bäck, medan det åt andra hållet slutar blint mitt inne i bebyggelsen. En stor del av marken tycks täckas av utkörd varpsten.

VID DENNA FÖRSTA UNDERSÖKNING, som avsåg att vara en preliminär rekognoceringsgrävning, utgrävdes dels några av groparna, dels några mindre högar, som ligga i anslutning till dessa, vidare en anläggning, som syntes i grästorven som en enkel, fyrkantig stenram, och dessutom upprensades en ovan marken synlig brunn liksom en, som påträffades helt övertäckt av jord och gräs och endast synlig som en ytterst svag insjunkning.

Groparna visade sig, sedan fyllningen av gräs och jord avlägsnats, vara i marken helt eller delvis nedgrävda, i det närmaste kvadratiska rum, vars väggar infodrats med gråstenar, lagda i kallmur. Ingångarna, förlagda till ena hörnet, ha i några fall haft formen av en lång gång, som från markytan utanför med några stensatta trappsteg fört ned i byggnaderna, där på ett ställe även en högträtröskel ännu finns bevarad. Golven ha i de flesta husen varit av hårt stampad jord (endast ett var stensatt). I ett av rummen lutar detta ganska kraftigt ned mot dörrsidan, troligen för att det vatten, som måste ha runnit nedför trappan och in genom dörren, skulle samlas vid ena sidan och inte översvämma hela golvet.

Av inredningen i husen hittades inte mycket. I ett av dem hade i väggen murats in en liten nisch, och i ett annat låg nedtryckt i golvet ett tunt lager trä, troligen resterna av en bänk. En märklig sak, om dessa byggnader varit bostäder, är, att de sakna eldstäder.

FÖR ATT FÅ EN SÅ ALLSIDIG ÖVERBLICK som möjligt över fornlämningarnas olika karaktär grävdes också ett par av de mindre högarna. Under dessa framkommo konstruktioner av gråsten, som bildade fyrsidiga ramar runt en nedgrävning, som i ett fall i mitten var fylld med stenar, på vilka låg ett lager tegelsten. Mellan denna tegel—gråstensuppbyggnad och den yttre muren fanns på tre sidor en smal ränna, fylld med fin, gulröd sand. Utanför en av dessa byggnader påträffades dessutom längs två parallellgående sidor liggande trästockar, rester av ett skjul eller annan träkonstruktion. Möjligen ha dessa lämningar varit en sorts ugnar, men deras egentliga funktion är ett av de många problem på denna plats, som återstå att lösa.

Utom husen av ovan beskrivna karaktär, som varit nedgrävda i jorden, undersöktes ett, av vilket endast återstår en närmast kvadratisk, enkel stenram, lagd ovanpå en utfyllnad av varpsten. Ända uppe i grästorven låg här ett lager trä, förmodligen rester av ett golv. Inga andra fynd än ett par spikar gjordes på denna nivå, men däremot hittades en meter djupare i varplagret, i ett smalt provschakt, som grävdes, en tillhuggen träpåle.

I OCH UTANFÖR DE UTGRÄVDA HUSEN gjordes en mängd fynd. Till byggnadernas utrustning höra några hänglås med nycklar av olika slag, dels enklare, dels av modernare typ. För övrigt utgöras de lösa fynden till stor del av keramik. Skär-

Ett ståtligt exempel på gamla kartor över Sala silvergruva: "Sahla Silfwergrufwa, Geometrice aftagen och Upritad A:o 1724 af Joh. Tob. Geisler, ord. Markscheider hos Kgl. Bergskollegium". Obs. bokstäverna A B C etc. på kartan och förklaringarna under. Observera även bebyggelsen i vignetten högst upp med Gruvstugan t. h.

Så var det förr — så är det nu . . .

Bild ur Röda korsets "Gruvspel" vid Sala gruva 1946.

- Öl är den mest kända och använda folkdrycken med anor från forntiden. Tillverkningen av i dag grundar sig på vetenskap, hygien och teknik.
- Med visshet förekom maltdrycksbeskattning i Sverige redan under 1500-talet. I dag går hela 14 öre av priset på en flaska öl till skatt.
- Från slutet av 1400-talet torde man få söka upprinnelsen till Sala Gruvby. Det finns veckouppgifter på 50 ölförsäljningsställen i Gruvbyn.
- Förr gjorde bryggerierna enbart öl. Numera är produktionen av läskedrycker och mineralvatten väl så stor.
- I nära ett sekel har Sala Ångbryggeri haft sin verksamhet i Sala och för Salabygden. Ännu i dag är Sala Ångbryggeri välkänt för sina goda produkter och höga kvaliteter.
- Vid behov av maltdrycker, läskedrycker och mineralvatten vänd Eder därför liksom förr till

SALA ÅNGBRYGGERI A.-B., SALA

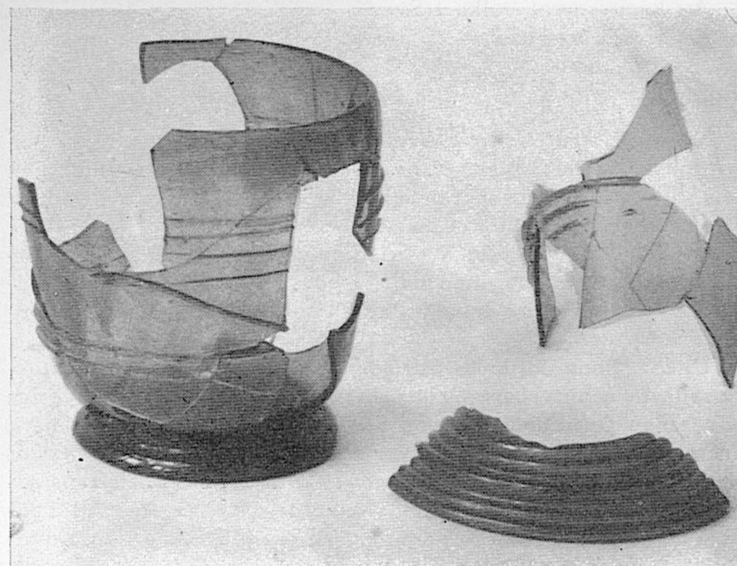
— Telefon: 108 50, 108 51 —

vorna ha inte kunnat sättas ihop till något fullständigt kärl, eftersom det här, liksom på alla boplatsområden, endast är det sönderslagna husgerådet, som kastats ut och blivit liggande kvar. Dock återstår av några kärl så mycket, att man får en fullt säker uppfattning om storlek och form. Förutom två glaserade tallrikar med målad bladdekor finnas mindre bitar av en hel del liknande fat och även av skålar och krukor, bl. a. stora delar av ett vattenkrus med smal hals, överdraget med olivgrön blyglasyr. En gryta, på insidan försedd med gulgrön glasyr, vilken har en grepe med en dekor i form av vågband, åstadkomna genom tumintryck, och som har stått på tre ben, är av en typ, som förekommer i fynd från 1500-talet. Ben och handtag till pannor och liknande grytor förekomma dessutom i stor mängd i det material, som hittills inte kunnat rekonstrueras.

FÖRUTOM DEN ENKLA BRUKSKERAMIKEN gjordes också märkliga fynd av s. k. stengods, en form av keramik, som är mycket besvärlig och tidsödande att framställa. En speciell lera, från vilken alla grövre partiklar avlägsnats, användes till detta. För att få ett fint, hårt gods måste kärlen brännas vid mycket hög temperatur, och under bränningens gång hälldes salt in i ugnen, vilket gav föremålen en vacker glasyr. På grund av den höga temperaturen vid bränningen kunde man inte använda målad dekor, då färgen av värmen skulle smälta och flyta ut. I stället prydde konstnärerna keramiken med figurer i relief.

Stengodset tillverkades under 1500- och 1600-talen endast på några enstaka platser i Rhen-trakterna, av vilka de mest kända äro Köln, Raeren och Siegburg. Flera av konstnärerna äro kända, då de ha signerat sina verk med namn eller initialer.

PÅ DE BITAR AV STENGODS, som hittades i Gruvbyn, finnas förutom några med en enklare, karvsnittsartad dekor även några med figurframställningar, av vilka ett par bära inskrifter. På en av bitarna ses dansande bönder, och på en annan syns en tjur, och över dess rygg skymtar en flik av en kjol; det är troligen en framställning av den klassiska myten om Europa och tjuren. Ett fragment av vitt gods återger en man klädd i praktfull renässansdräkt och med svärd vid sidan, och under bilden står JUSTICIA ZERT. Denna bild har sin motsvarighet på ett högt, smalt krus, tillverkat i Siegburg omkring 1580. Detta är indelat i tre fält, vart och ett med en man i renässansdräkt och under varje figur en sentens, en av dem densamma som på skärvan från Sala.

Glas från Gruvbyn: nederst t. h. bit av fot till remmare, t. v. en av påträffade glasbitar hopfogad bägare. (Foto: SHM)

Till servisen hör även en tappkran, prydd med en tupp, från en öl- eller brännvinstunna, liksom också en hel del matknivar. Flertalet av dem ha endast metalldelarna, bladet och skafttungan, bevarade, men på några sitter ännu skaftbeklädnaden kvar, trä- eller benplattor, fastsatta med bronsnitar; även några ändknoppar av brons från skaften hittades.

FÖR ATT GE EN DATERING av hela komplexet vid Sala silvergruva och därmed stödja bevisen för hypotesen, att det rör sig om den gamla Gruvbyn, äro de sexton mynt, dels silver-, dels kopparmynt, som hittades i och utanför husen, av största värde. De äldsta av de tretton silvermynten äro dels en liten, ensidigt präglad brakteat av Albrechts av Mecklenburg typ (denna prägling är dock inte begränsad enbart till hans regeringstid utan fortsätter ned till början av 1500-talet), dels även ett s. k. Arosmynt, ett mynt slaget i Västerås och troligen av Sten Sture d. ä.:s prägling. De övriga mynten äro slagna för Gustav Vasa, Erik XIV, Johan III, Sigismund, hertig Karl (på frånsidan försett med inskriften 'Javeh' i hebreiska bokstäver) och Gustav II Adolf.

Av kopparmynt, vilka i Sverige började präglas 1624, hittades tre s. k. klippingar, d. v. s. mynt, som präglats av en större plåt, vilken sedan klippts till mindre, fyrkantiga bitar. De tre mynten äro alla slagna i Säter för Gustav II Adolf.

TILL DE OVANNÄMNDA, RIKA FYNDEN, som gjorts vid gruvan, och vilka alla, så vitt de gå att närmare datera, tillhöra en period, som sträcker sig från omkring 1500 till ett par årtionden in på 1600-talet, komma också ytterst märkliga fynd av glas. De äro visserligen på grund av bristfälligt jämförelsematerial svårare att tidsbestämma, men då intet av de övriga, säkert daterbara föremålen är av senare datum, torde även glasen tillhöra nämnda period.

Under denna tid, 1500- och början av 1600-talet, är glas ytterligt sällsynt och dyrbart. Glaskärl ha visserligen funnits i Sverige ända sedan forntiden, men de äro alla importerade. De äldsta, kända glasblåsarna, som voro verksamma här i landet, inkallades från utlandet först under 1500-talet av Gustav Vasa och hans söner. Det glas, dessa tillverkade, var naturligtvis avsett endast för hovet och de rikare och förnämare; gemene man hade inte råd att skaffa sig en sådan lyxvara.

De flesta av Sveriges äldsta glasbruk ligga dels i mälardalsområdet, dels i Småland. De glasformer, som tillverkades vid de svenska hyttorna, äro tyvärr mycket litet kända, men vid bruket Trestenshult i Småland, som ägde bestånd från omkring 1620 till omkring 1640, ha hittats delar av ett åttkantigt s. k. passglas med horisontellt påsmälta trådar, vilka markerade mängden av glasets innehåll. Delar av ett liknande, åttkantigt glas finnas också i materialet från Sala, vilket är desto märkligare som den åttkantiga formen är ytterst sällsynt i museernas samlingar (ett sådant glas finns dock på en Rembrandt-målning från omkring 1635).

VID GRÄVNINGARNA HITTADES en mängd mindre bitar av gröna och blå glaskärl, som ej gå att rekonstruera, däribland foten av en remmare samt dessutom en liten bägare, av vilken största delen kunnat sättas ihop. Den är av gulgrönt glas med påsmälta, runtom gående trådar och står på en liten låg fot.

Av glas påträffades inte endast bitar av kärl utan även fönster, bl. a. en stor del av en vanlig, fyrkantig ruta men också en liten, sexkantig, som varit infattad i ett större fönster med blyspröjsar.

I DET HITTILLS FRAMKOMNA, i förhållande till undersökningarnas ringa omfattning, mycket rika materialet från forn-

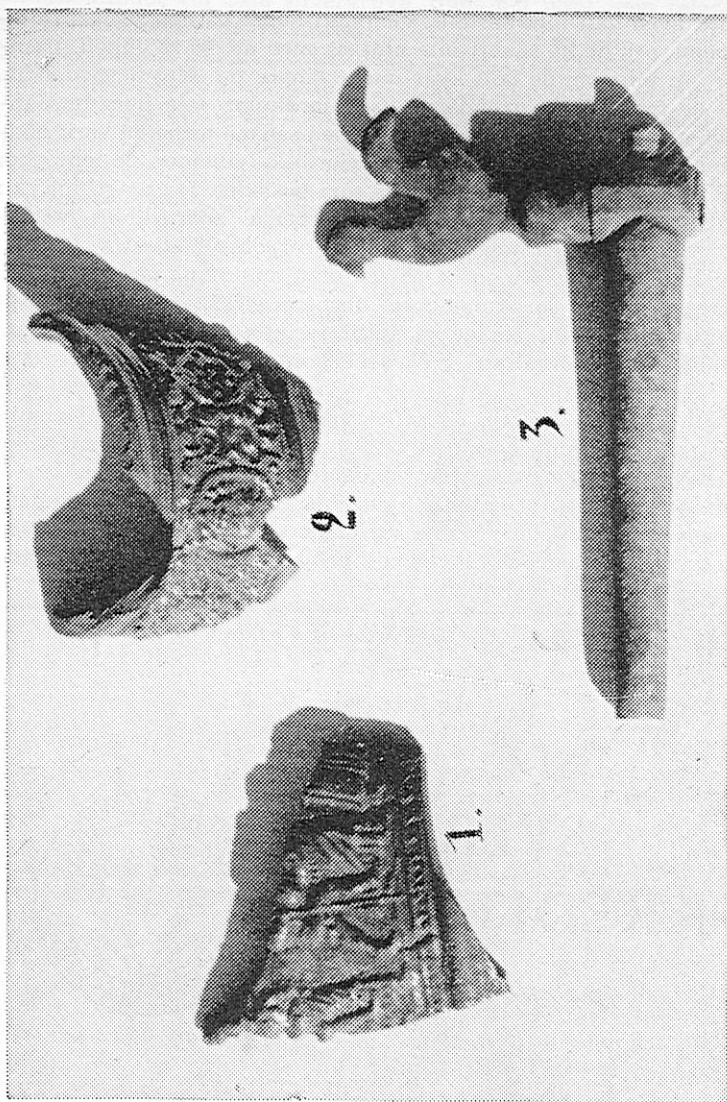
Fynd i Gruvbyn. T. h. skärvor av vitt stengods, t. v. ett tyskt krus tillverkat i Siegburg omkring 1580. Efter Karl Koetschau 1924. Rheinisches Steinzeug. Skärvornas ornament gå igen på kruset. (Foto: SHM)

lämningsområdet vid Sala silvergruva, finns det intet, som talar emot, att det skulle vara Gruvbyn, som påträffats. Hur har då hela anläggningen sett ut på den tiden, platsen var bebodd? Från de skriftliga källorna (se vidare artikel av P. Norberg!) vet man, att det i Gruvbyn bl. a. skall ha funnits en rådstuga, där det hölls ting, och ett torg, där handeln skulle bedrivas vissa dagar i veckan. Något slags gator har väl också existerat. Ett träkapell finns även omtalat, men beskrivningarna över dess belägenhet äro mycket svåra att tyda; det tycks dock inte ha legat inne i byn. Gruvbyns kyrkogård var det emellertid troligen, som återfanns strax nordost om Stens botten, då några provschakt drogos på ett litet stycke mark, som fortfarande tillhör kyrkan, och där gravar påträffades, helt utan markering ovan jord.

OM HUSENS UTSEENDE är svårt att döma. Många ha i de nu kvarstående, stenbyggda grunderna velat se själva husen, över vilka varit lagda enkla tak av trä och torv. De skulle alltså ha varit jordkulor, sådana som ännu i sena tider använts som bostäder (se artikel av O. Svennebring!). Att det funnits jordkulor här som bostäder för gruvarbetare är mycket troligt. Gruvan har

dock även haft folk anställt, som stått högre på den sociala rangskalan, och de ha säkert inte nöjt sig med att bo så enkelt, framför allt inte, om de bott kvar under längre tid. Mot förmodandet, att de framgrävda grunderna varit jordkulor, tala flera omständigheter. Det finns inga eldstäder, men sådana torde ha varit nödvändiga för att i de fuktiga, underjordiska rummen ge möjlighet till uppvärmning, om de använts som bostäder. De praktfulla och ytterst dyrbara, delvis importerade föremål, som tillhört utrustningen i hushållen, tala också för en betydligt högre standard än jordkulorna låta förmoda. Och sist men inte minst utrustade man säkerligen inte jordkulor med dyrbara glasfönster, utan dessa kunna förmodas i stället ha suttit i riktiga timmerhus, byggda ovanpå stensatta källare, vilka senare nu blivit utgrävda.

VAD SOM VID DE FÖRSTA undersökningarna framkommit, äro en del spridda bostadsrester, som givit upplysning om vilka olika bebyggelseformer, som funnits. För att få en klar bild av ett samhälle och dess eventuella stadsplan, fordras dock även undersökningar av ett större, sammanhängande parti, där man kan finna gator och torg och omgivande bebyggelse. Detta blir nödvän-

Fynd i Gruvbyn. 1 och 2: Fragment av tyska dryckeskärl. 3: Tappkran av brons till brännvinskutting.

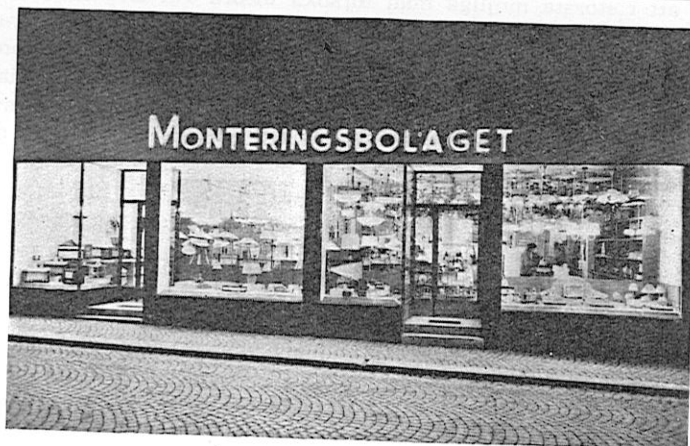
digt att i största möjliga mån försöka utföra vid en kommande grävning i Gruvbyn liksom att fullfölja undersökningen av de redan utgrävda husgrunderna genom att gräva området utanför dem, eftersom det har visat sig, att mycket av det värdefulla materialet ligger här. I några fall ha också olika bitar, tillhörande samma kärl, och vilka kunnat sättas ihop till större delar, hittats på vitt skilda platser. Även många problem i samband med de redan undersökta fornlämningarna återstå att lösa, t. ex. beträffande "ugnarnas" funktion och betydelsen av det stora diket genom byn.

DET VORE NATURLIGTVIS också av stort intresse och värde, om ett större parti kunde bli undersökt, som sedan, åtminstone delvis, efter lämpliga konserveringsåtgärder, kunde få ligga öppet för allmänheten. Då Lödöse, det forna Göteborg, och mindre partier av staden Brätte, det gamla Vänersborg, är det enda i vårt land hittills utgrävda av liknande karaktär, kan man räkna med att en fullständigare friläggning av föregångaren till Sala skulle intressera både allmänhet och forskare, vilket kom till synes redan förra året med den mängd folk, som då besökte Gruvbyn.

E. Nordahl.

LITTERATUR:

von Falke, Otto, 1908, Das rheinische Steinzeug.
Seitz, Heribert, 1933, Glaset förr och nu.
Thordeman, Bengt, 1936, Svenska medeltidsmynt. (Nordisk kultur XXIX).

MONTERINGSBOLAGET

Kungsgatan 10 SALA Tel. 13 350

Allt elektriskt i parti och minut

Aktuell och välsorterad utställning

Fullständig installationsrörelse

Nyanläggningar — Reparationer

Yrkesmannen i el-branschen arbetar i detta tecken. Låt Er vägledas av EIO-märket, som garanterar kvalificerat kunnande och officiella behörigheter.

ELEKTRISKA MONTERINGS A-B

BESÖK

Måns Öls

Sommar-restaurang

vid den vackra sjön Långforsen, 3 km. från staden — c:a en halvtimmes förtjusande promenad. — Även bussar avgå från Stora Torget till restaurangen.

KAFFE- och KONDITORISERVERING.

Roddbåtar — Kallbadhus

— Telefon 100 38 —

TRÄVARUFIRMAN

Josef Carlson A.-B

— Gruvgatan 6 —

TRÄVARUEXPORT
Telegrafstolpar Gruvprops
Gefle Västerås
Telefon: Sala 102 40, 106 40.

SÅGVERKSRÖRELSE
Brädgårdar:
Gefle och Ranska.
Telegrams: "Timber"

Har Du köpt dessa böcker?

"Minnen från gamla Sala"	häft. kr. 9: —
	inb. kr. 14: —
"Salabygden"	häft. kr. 10: —
	inb. kr. 15: —
"Berättelser för stora och små"	inb. kr. 15: —

JAKOB LUNDBERGS FÖRLAG, SALA. Postgiro 49 53 49.

Komminister Otto Svennebring intervjuar här en av sina medarbetare, hem.-äg. Hjalmar Persson, Ugglebo, medan sonen Mats lyssnar. Bilden tagen vid Anders Bramstas jordkula, hembygdsgården, Karlslunda, Småland. (Foto: E. Lundgren Emmaboda)

Jordkulan som bostad

— En föreningslänk mellan forntid och nutid? —

NÄR SALA GRUVBY sensommaren 1955 presenterades i dagspressen, var det nog mer än en, som fängslades av nyheten. Men hade man svårt att fatta, att folk bodde på det sättet för ens tre-fyrahundra år sedan, i fuktiga jordkulor med okalkade stenväggar, jordgolv och trätak med torv på, så ville man väl ännu mindre tro, att många bodde så fram mot våra dagar. Detta är kanske en förklaring till, att saken blivit glömd eller att man

ibland tycker sig möta en viss tveksamhet inför att få den aktualiserad. Men den är verkligen värd ett annat öde.

JAG VET INTE, hur många som känner till, att denna bostadsform i rätt stor utsträckning förekom lite varstans här i landet intill 1880—1890. När i febr. i år, 1956, meddelades, att Sveriges äldsta, änkefru Charlotta Johansson, Högsby, avlidit, och det i samband därmed berättades, att hon och hennes make haft sitt första hem i en jordkula, så var detta ett av de många exempel, som kan tas fram lite varstans i vårt land. Inte från något landskap eller ens någon socken, där jag eftersport eller efterforskat saken, har den visat sig vara så främmande, att den inte gått att ta fram ur glömskan. T. o. m. där man ställt sig helt främmande för företeelsen, har det inte sällan visat sig, att en sista jordkula varit bebodd långt in i detta sekel och i något fall intill våra dagar. Men man har så helt glömt det bakomliggande, att man närmast betraktat företeelsen som ett utslag av originalitet. Forskar man vidare i saken, kommer man lite varstans till den punkten, där man glömt, därför att man medvetet eller omedvetet velat glömma.

Så långt jag av folktradition och verkställda undersökningar kunnat utröna, går redan vid 1830—35 en ganska markant gräns för jordkulornas anseende som fullgiltiga bostäder. Man ansåg det då lite genant, att exempelvis bygga en jordkula som åldersbostad åt en trotjänare. Och man övergav dem som familjebostad. Men inte utan vemod och saknad. "De gamle sa', att det var kallt, när de lämnade jordkulan, för att flytta in i 'riktiga' stugan", har jag från nu bortgångna åldringar fått berättat.

ALLMÄNMENINGEN OM JORDKULAN som mindervärdig bostad synes snart ha blivit tämligen grundbefästad. En starkt bidragande orsak till detta har jag tyckt mig finna i, att övergivna jordkulor togs om hand av mer eller mindre löst folk och ofta blev tillhåll för den tidens stigmän och tjuvar. När Hyltén-Cavallius skriver sin Wärend och Wirdarne, är det verkliga fullträffar, som återspeglar sig i hans iakttagelser och uppteckningar, men de bär tydligen färg av det jordkuleläge, som vid den tiden var för handen.

En renässanstid för jordkulan som bostad i vårt land kom tydligen med de s. k. svåra åren på 1860-talet och framåt. Men den gamla olusten vidlådde och när man med 1890-talets förbättrade levnadsvillkor återigen kunde överge denna bostadsform, så glömde man den gärna.

Nedgång till Mjudehults-kulan i Karlslunda församling i Småland. Frampartiet nedrasat ung. 1 meter. Smal gång har lett ned i kulan. Före raset måste ingången ha varit svår att upptäcka.

JORDKULORNAS UTSEENDE OCH INREDNING skiftar givetvis i någon mån från fall till fall, men likheten dem emellan är dock ett mycket väsentligt drag. Vissa typer går att särskilja, tydligen sammanhängande med byggnadsmaterial, tid för deras byggande, lokalt eller landskapsmässigt bestämd jordkuletradition etc. Blekinge har exempelvis sin särskilda typ, så långt jag förstår med mycket gamla anor och i hög grad betingad av såväl markförhållanden som tillgången på byggnadsmaterial. Det var i Blekinge, som Artur Hazelius på sin tid trodde sig i dessa kulor ha funnit den felande länken i vår kunskap om forntidens bostäder. Den verkliga impulsen till denna tanke tycks han ha fått av sin ortsmeddelare, den icke bara originelle utan tillika ytterligt skarpsynte Måns Jönsson (alias Olle Montanus). Men denne kom också Artur Hazelius att avbryta fortsatt forskning på området. Den springande punkten hade för Hazelius blivit, om det gick att finna en stenstuga med takfönster, och någon sådan kunde Måns Jönsson inte finna och meddelade med eftertryck, att de "trots allt eftersökande" säkerligen inte komme att finna någon sådan. Man kan inte värja sig för tanken, att den förut angivna allmänmeningen om jordkulorna gjort saken ömtålig för Måns Jönsson. Det förgäves eftersökta takfönstret synes mig snarast ha hört till

Eldstaden i Mjudehults-kulan. Genom det skorstensfria rökhålet får kulan sitt dagsljus.

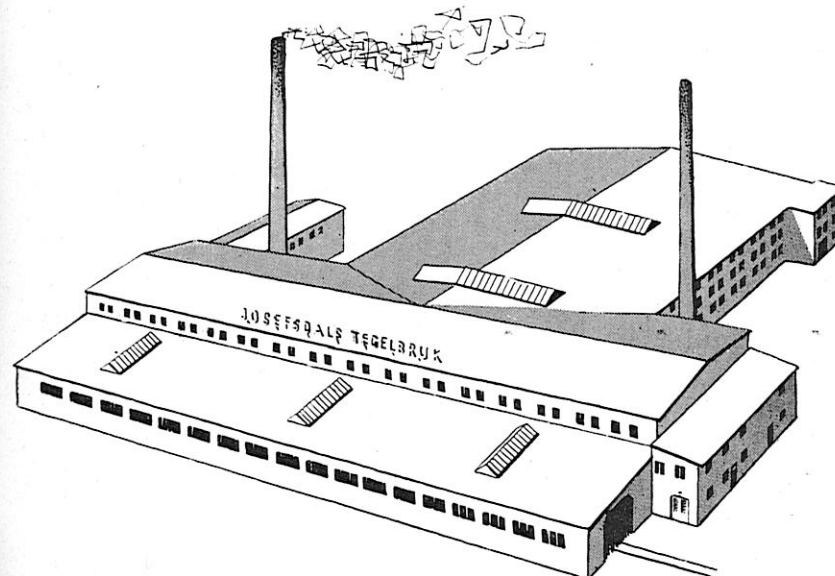
det karakteristiska för Blekinge-formen av jordkula—stenstuga. Åtminstone hände det mig redan första gången jag fick vetskap om och en bild av en stenstuga från Blekinge, att den hade det eftersökta takfönstret. Siste ägaren bodde i den kulan inemot 1950-talet, då han av åldersskäl måste lämna den. Han hade tagit den i arv från sina föräldrar. Det hände mig också, att när jag omsider fick kontakt med en 75-åring, som var född och uppväxt i en sådan Blekinge-stuga, att hon spontant berättade om, hur hon som liten tillsammans med andra barn brukade hoppa in i stenkulans storrum genom taket. Takluckan eller takfönstret hade tydligen också i det fallet hört kulan till.

DEN TYP, som åtminstone i de småländska skogsbygderna hållit sig kvar ända in mot sekelskiftet och som ser ut att representera den yngsta typen, har åtminstone den likheten med dem som grävts fram i Sala, att den har trätak. Men konstruktionen av detta trätak kan antingen ha varit pulpettak eller sadeltak. Pulpettaket synes ha använts på enklare, icke äldre, men till bruket mera tillfälliga bostäder, sadeltaket på gediget byggda, för permanent bostadsändamål avsedda och brukade kulor. Dessa längst kvardröjande jordkulor har som regel grävts ned mindre än

Sala-kulorna och nedan angivna äldre kulor med valvtak av sten. De ha en enkel eldstad, i regel placerad vid ingångsgaveln, till vänster om dörren. De i kallmur byggda väggarna stå numera kala, men har ofta, så länge kulan var bostad, varit klädda exempelvis med gärdslestavar, som i sin tur i någon form rappats över. Ibland möter man uppgiften, att någon hade spänt papp på väggarna, men att gärdslet syntes under. T. o. m. tapeter nämnes. I något fall har kulan under någon innehavare försetts med ett förhus av gärdsle, där ko och gris kunnat inhysas. Om ingången till kulan alltid var på ena gaveln så fick förhuset, som byggdes i samma längdriktning sin ingång från ena sidan så nära nya gaveln som möjligt. Omedelbart innanför dörren fick där — åtminstone i det fall jag varit med om att närmare utforska — kon sin placering, så att hennes bakdel i någon mån kom att tjäna som en andra dörr.

I SAMBAND MED DESSA TRÄTAKSKULOR kan jag, med tanke på Sala-fynden, inte underlåta att nämna om en variant av dessa, vilken jag ännu så länge av tidsskäl bara kunnat spåra på traditionsväg, men med så säkra lokaluppgifter om bevarade rester att ingen tvekan råder om deras förekomst vid av sagesmannen uppgiven tid, 1700-talet. Det var myrmalmsbrytarnas tillfälliga bostäder. De grävdes bara som en grop i jorden, stensattes och fick en enkel takanordning. Även kolare uppges ha använt denna typ, där de inte gjorde sig en ännu enklare koja.

Jag kan heller inte underlåta, att i samband med dessa, tillsammans med sina innevånare ännu i någon mån åtkomliga jordkulor, erinra om, vad en, efter 40 års vistelse i Amerika nyhemkommen svensk-amerikan spontant berättade för mig för ungefär ett år sedan. Utan att på något sätt antyda något om mina undersökningar frågade jag, om han minns huruvida de gamla svenskamerikaner, som fanns vid hans ankomst till Amerika, hade någonting att berätta, som de i sin tur hört som traderad historia från de första utvandrarna. Svaret kom spontant: "De sa' att svenskarna byggde jordkulor". Detta uppgavs ha gällt i Norra Dakota, i Illinois och särskilt i Endover. Enligt traditionen skulle hela kolonier med svenskbyggda och svenskbebodda jordkulor ha funnits där.

MEST INTRESSANT och enligt min mening äldst till typ och bruk är en lite varstans förekommande, i sitt senare skede huvudsakligen som potatiskällare apterad och som sådan numera i allmänhet ansedd jordkula. Den har väggar i kallmur, som går upp i ett valv av sten. Men också här ger takkonstruktionen olika varianter, till typen om än icke till byggandet av högst olika ålder.

Den äldsta typen har det ytterligt gamla s. k. överkragade valvet, d. v. s. stenarna är lagda horisontalt. Varje överliggande sten skjutes ett stycke över den underliggande tills väggarna når varandra upptill och där får sin avslutning genom sammanhållande hällstenar. Av denna typ finns i sin tur varianter. Den till typen yngre av dessa jordkulor har tagit i arv det gamla etruskiska kilstensvalvet. Här är takstenarna ställda radiellt, med stor skicklighet sammankilade till en nära nog orubblig enhet.

EN ENDA AV FÖRSTNÄMND TYP kände vi länge nog. Först efter ett par år kom vi underfund med, att vi hade en till, fast igenrasad, och den låg bara ett par meter från den första. Den bevarade kulan, som är belägen i Mjudehult, Karlslunda för-

Gravröset med hällkista och jordkula i Rydaholms församling i Småland.

samling, är till hälften nedgrävd. Den är alltså byggd i kallmur med s. k. falskt valv till tak. I bortre gaveln har den en nischartad spis. Nedgången till kulan har varit väl kamouflerad av intilliggande stenblock. Kulan har en storlek av 1×3 meter i botten och har en maximal innerhöjd av föga mer än 1½ meter. Denna kula har icke i mannaminne varit befolkad. En liten backstuga har en gång med sin spismur deformerat den igenrasade systerkulan. Denna sedan länge rivna backstuga tror jag mig kunna datera till ung. 1830/35. Jordkulornas användning som bostäder torde alltså gått före denna tid. Det kamouflerade läget, närheten till gammal bygdeväg och sockengräns kan möjligen tyda på en ursprunglig användning i stridssammanhang.

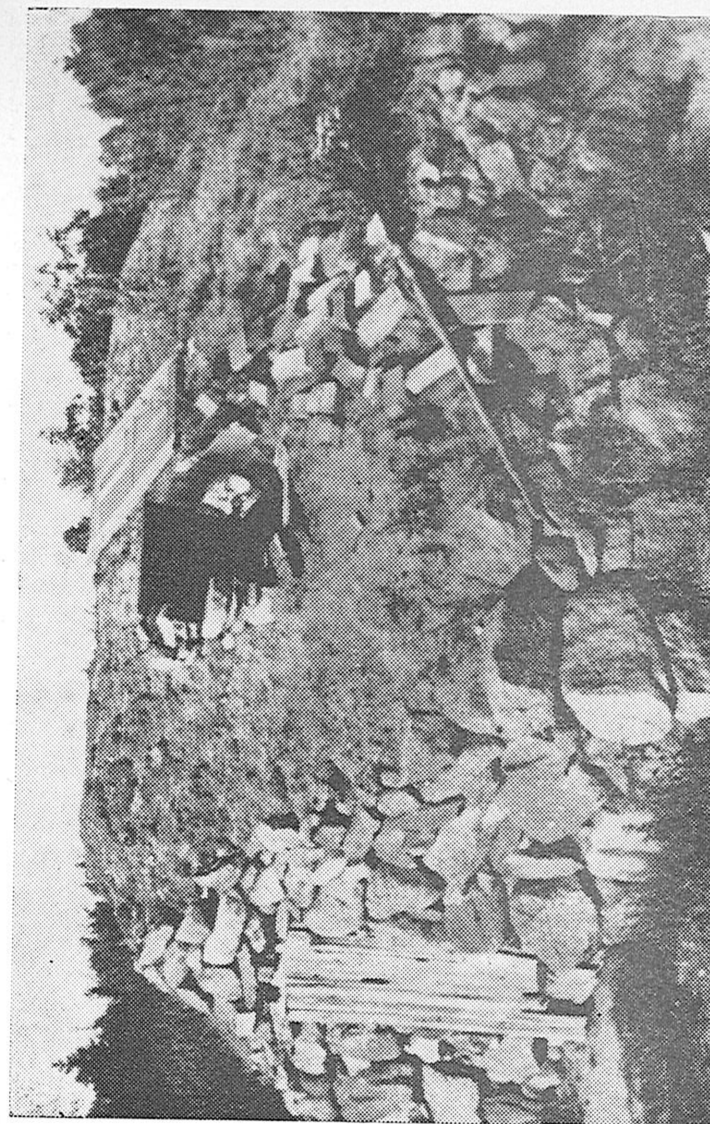
EN HEL KOLONI av större, mera över jord belägna kulor, med tak med kilstensvalv har jag sedan barndomen känt från min hemförsamling, Rydaholm i Jönköpings län. Man har trott, att det varit potatiskällare, om de än alltid i folkfantasien varit omvärvda av en suggestiv och delvis skrämmande mystik. Som potatiskällare ha de brukats och eftersom de legat på gammal prästgårdsmark har man gissat, att prosten, som för ett sekel sedan ägde gården, byggt dem för detta ändamål. Deras storlek, antal

och placering förråder dock något helt annat. De ha sin belägenhet ganska väl dold, några hundra meter norr om kyrkan. Från kyrkan räknat i sträckning mot dessa finns alltjämt spår av en försvarsanläggning med vilken en s. k. ryttarhåla förknippats. Denna omnämns redan i uppteckningar från 1667. Tankarna ledas här också på annat håll. Jordkulorna har grupperats mot en dalliknande försänkning i marken. En gammal stensatt källa finns inom området. Ungefär två hundra meter från jordkulebyn ligger en annan koloni med kullar — ett järnåldersgravfält. Ytterligare två hundra meter norr om detta finns byns högsta höjd. Här finns jätteröset. En trappstegsliknande gång leder upp i detta, och där uppe finns en hällkista. Går man gången ner igen och ser sig om upptäcker man, vad man knappast tror är sant — en jordkula, delvis inbyggd i röset. Utan att naivt förmena, att man här har i behåll liktidiga minnen från förhistorisk tid, med jordkulan som en funnen felande länk, så är — för den som sysslat med denna fråga — detta kombinationsfynd sådant, att man inte kan undgå att ytterligt fängslas av tanken: de hör tillhopa -- dessa.

MEN VART TOG NU MÄNNISKORNA VÄGEN? Ett steg framåt igen i tiden kan låta dem snabbt passera revy.

Vilka bodde i de jordkulor, som ännu låter sig befolkas?

Ja, det var folk av lika skiftande kategorier, som i andra bostäder. Det var i varje fall icke så, att de i större utsträckning än eljest representerade människor, som hamnat i samhällets marginal. Naturligtvis fanns det också sådana och det har redan påpekats, hur övergivna jordkulor kunnat övertagas av sin tids olycksbarn och på det sättet genom sina befolkare kommit att kasta en skugga även över andra. Naturligtvis fanns det också jordkule—stenstugebyggare bland dessa mindre väl sedda män-

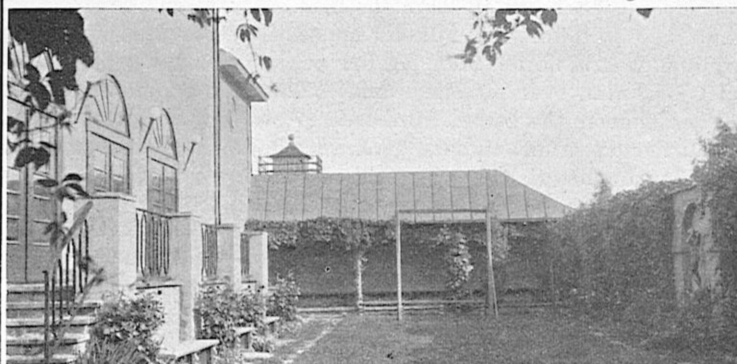
Här ovan stenstuga med "takfönster", från Blekinge.

niskor. Men sin karaktär likmätigt byggde de som regel sin kula på betydligt enklare sätt. Stora flyttblock eller i marken genom grävning frilagda bergväggar ha där fått ge sitt bidrag till bygget. Ytterligheten på det hållet var den fredlöses kula. Tack vare goda sagesmän och medarbetare här har det t. o. m. lyckats att i storskogens otillgängliga blockmarker leta fram en sådan: en av uppstaplade jätteblock bildad grotta, där felande vägg hjälpligt byggts i kallmur (se bild).

JORDKULEINNEVÅNARNA under senaste seklen ha haft ett gemensamt drag. De ha varit fattiga. Men detta har icke uteslutit, att ett utomordentligt rikt nyanserat kulturellt liv i dem många gånger haft föredömliga företrädare. Några av de vackraste minnesbilder, jag fått tecknade över förgångna tiders människor, har spontant och utan all färgsättning tecknats över människor, som haft stor fattigdom till följeslagare och jordkulan till bostad. Hur frestande det än vore att som exempel presentera några av dem, nödgas jag i detta sammanhang av flera skäl avstå därifrån, men jag kan nämna, att då de eller deras barn lämnade jordkulan som bostad, gick vägen icke sällan till betydande insatser i samhällsbyggande gärning. Jag har i någon socken träffat på Lunda-studenten, som efter att ha vari med om upploppet, då muren kring Lundagård revs, och andra äventyr, omsider blev stadgad husfader och tillsammans med sin utvalda redde sig ett hem i en jordkula, till vilkens annex eller förgård jämväl en grymtande gris hörde. Men jag har också lärt känna, hur vägen från jordkulan över ett eller annat mellanled, kunnat föra fram till den akademiska banan. Mina studier och forskningar på denna punkt har också fört tillbaka genom seklerna. Innevånarna ha då inte längre gått att lära känna till namnet, men länge nog ha de och deras skiftande förhållande trätt mig till mötes.

NU KOMMER SALA som ett oerhört viktigt led i detta sekelöverbyggande länksmide. Jordkulan som en även i vårt land genom århundradena mer eller mindre brukad bostadsform och därmed som föreningsband mellan forntid och nutid kan man inte utan vidare avfärda. Salafynden kommer förvisso att ytterligare understryka detta.

Otto Svennebring.

Sala varmbadhus: Solgården.

SALA STADS TEKNISKA VERK

Elverkets första utbyggnad skedde år 1902 för ångalstrad likström. År 1916 började distributionen av växelström, vilken från 1935 helt har avlöst likströmmen. Energidistributionen, som första driftåret var c:a 40,000 kWh har stadigt ökat och f. n. distribueras 23,000,000 kWh per år, till moderna och mycket förmånliga taxor. — Bl. a. har Sala c:a 2,000 elektrifierade kök. — Elverket har även omfattande installationsrörelser jämte försäljning av all slags elmateriel.

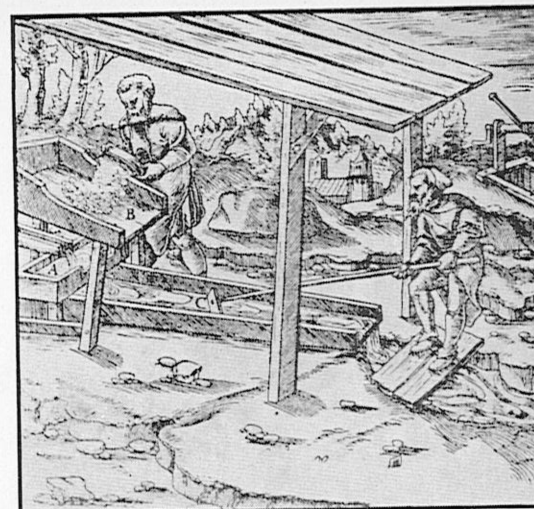
Vattenverket utbyggdes åren 1901—03 som grundvattenverk men kompletterades redan från början med naturliga långsamfilter för infiltrering av ytvatten. Det har sedermera vid flera tillfällen utvidgats, senast 1945—47 genom ny reningsanläggning för kemisk fällning och snabbfiltrering. Verket renar och distribuerar f. n. (1955) c:a 1,000,000,000 l. vatten per år.

Avloppsverket utbyggdes samtidigt med vattenverket 1901—03 och har åren 1938—39 kompletterats med reningsverk för mekanisk rening av avloppsvattnet medelst sedimentering och slamavskiljning. F. n. behandlas per år c:a 1,200,000,000 l. avloppsvatten, ur vilket borttages c:a 60 m³ sand och 900 m³ slam samt utvinnes 20,000 m³ metangas per år.

Varmbadhuset, som nybyggdes 1929, är en modern badanläggning med karbad, bastu i glas och kakel, 17×6 meters simbassäng, en synnerligen uppskattad solgård samt alla slags ljus- och medicinska bad. Årligen serveras c:a 40,000 bad.

Kallbadhuset vid Långforsen är nybyggt år 1939 och är utfört med 25 m. tävlingsbassäng, trampolin för 7,5 och 5 m:s hopphöjder samt 3 m:s svikt. Med sitt fina vatten och vackra läge är badet väl värt ett besök.

På detta sätt skedde på sin tid anrikningen vid Sala Silvergruva enligt G. A. Granströms "Ur Sala gruvas historia".

Bilden här nedan visar hur malmen anrikas genom flotation vid Bolidens anrikningsverk medelst anrikningsmaskiner.

